

Teatmekogu

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

TOIMKOND: J. AAVIK, A. R. CEDERBERG, M. J. EISEN,
V. GRÜNTAL, A. JÜRGENSTEIN, L. KETTUNEN, J. KÖPP,
O. LOORITS, J. LUIGA, A. SAARESTE

TEGEV TOIMETAJA **J. V. VESKI**

ÜHEKSASTEISTKÜMNES AASTAKÄIK
1925

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KIRJASTUS

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel

ilmunud raamatuist on järgmised saadaval:

A. Eesti autorid.

- Kristian Jaak Peterson: **Laulud, päevaraamat ja kirjad.** Hind 150 m.
Suve Jaan: **Luige Laos.** III trükk. Hind 40 m.
J. V. Jannsen: **Kolm juttu** (Maatargad, Uus variser, Voldemar ja Jüri).
H. 50 m.
Fr. R. Kreutzwald: **Paar sammukest rändamise teed.** III tr. H. 35 m.
Reinuvader-rebane. VI trükk. Piltidega. H. 85 m.
" " **Kilplased.** IV trükk. Hind 90 m.
Lydia Koidula: **Ojamõlder ja tema minija.** III trükk. H. 40 m.
" " **Kaks juttu** (Ainuke, Enne ukse lukutamist). II tr. H. 85 m.
" " **Säärane mulk ehk sada vakka tangusoola.** III tr. H. 50 m.
Jakob Pärn: **Oma tuba, oma luba.** III tr. H. 50 m.
" " **Must kuub.** III tr. H. 120 m.
Joh. Kunder: **Kroonu onu.** Nali kahes vaatuses. III tr. H. 40 m.
" " **Eesti muinasjutud.** II trükk. H. 120 m.
A. Reinwald: **Valik luuletusi.** H. 100 mk.
Jaan Bergmann: **Laulud.** II trükk. H. 300 m.
J. Järv: **Karolus.** II trükk. H. 75 m.
Elisabet Aspe: **Ennosaare Ain.** III trükk. H. 100 m.
" " **Kasuõde.** III trükk. H. 60 m.
Anna Haava: **Luuletuskogu** (Luuletused I, II ja III, Lained, Ristlained,
Põhjamaa lapsed, Meie päevist). H. 400 m.
" " **Luuletused I.** IV trükk. H. 40 m. (Pealadus.)
" " **Meie päevist.** H. 40 m. (Pealadus.)

B. Maailma-kirjastik.

- Dante Alighieri: **Uus elu** (Vita nova). Tõlk. J. Semper. 9 pildiga. H. 125 m.
Molière: **Ihnus.** Tõlkinud R. Kask. H. 120 m.
Chateaubriand: **Atala.** Tõlk. K. Martinson. G. Doré illustr. H. 60 m.
V. Hugo: **Hernani.** Tõlk. J. Semper. H. 140 m.
" **Jumalaema kirik Pariisis.** Tõlk. J. Semper. 36 pildiga.
H. 450 mk.
G. Flaubert: **Kolm lugu** (Herodias, Legend Püha Julianus Vöörustajast.
Lihtne süda). Tõlkinud A. Saareste. H. 75 m.
Fr. Schiller: **Röövlid.** Tõlk. J. Kärner. H. 120 m.
" **Wilhelm Tell.** Tõlk. J. Kärner. H. 100 m.
G. B. Shaw: **Inimene ja üliinimene.** Komöödia ja filosoofia. Tõlk.
Ants Oras. Hind 275 m.
A. Kivi: **Seitse venda.** Tõlk. Fr. Tuglas. A. Gallén-Kallela illustr. H. 350 m.
Juhani Aho: **Vaikne meri** (laastud). Tõlk. Fr. Tuglas. H. 100 m., köites 150 m.
Eino Leino: **Helkalaulud.** Tõlkinud Aug. Anni. H. 60 m.
E. Sillanpää: **Vaga viletsus.** Tõlk. Aug. Anni. H. 175 m., iluköit. 240 m.

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1925

XIX AASTAKÄIK

№ 1

Kodumaa ajaloolised ja rahvaluule- lised kloostrid.

Juba 1896. a. kirjutas Gernet: „Liivimaa kloostriolusid on alles liiga vähe selgitatud; me ei tunne veel täielikku vana Liivimaa kloostrite nimestikku“ (Verfassungsgeschichte des Bisthums Dorpat). Enam kui veerandsada aastat on sellest ajast kulunud, aga vana Liivimaa, ütlen parem praeguse aja mõiste järele — Eestimaa kloostrite tundmise suhtes ei ole lugu paranenud. Küll on enne Gerneti teose ilmumist monograafiaid ühe või teise kloostri kohta ilmunud ja ka pärast Gerneti teost, nagu näiteks dr. Otto poolt „Ueber die Dorpater Klöster“, aga kloostrite ülevaade puudub seni ikka veel. Me ei tea, kui palju kloostrid vanasti meie kodumaal on leidunud. Igatahes pidi neid suurem arv leiduma, sest katoliiklaste siht käis selle peale, igasse kihelkonda klooster asutada. Muidugi mõista oli võimatu kavatsust igal pool teostada; kohalised olud ei sallinud seda. Peaaegu igas linnas leidis küll klooster, suuremates koguni mitu, aga maal sai ainult mõni harv kihelkond kloostri osaliseks.

Ei tahaks uskuda, et maal vajadus kloostrite järele tõesti suur oleks olnud. Puuduvad teated, kas eestlasi katoliku usu ajal ülepea munkadeks ja nunnadeks vastu võeti. Mõnegi nunnakloostri kohta teame, et sinna ainult mõisnikusugu neitseid vastu võetud; näiteks teatakse Saaremaa nunnakloostritest, et need peasjalikult mõisnikutütarde varjupaikadeks ja elatusekohitadeks olnud. Teistesse nunnakloostritesse võeti ka kodanikusugu naisterahvaid vastu. Aga et talupoja-seisusest naisterahvad sinna nunnadeks oleksid pääsnud, ei näi tõenäolike olevat.

Võimalik, et eestlasel õnnestus mungaks pääseda. Ei tahaks aga uskuda, et tõesti niisuguseid palju leidis, kes säärast soovi avaldasid, olgu siis, et mõisniku võimuse alt vabaks pääseda. Mõisnik seda tavalisest ometi ei lubanud.

Nii jäi ainult tööjõuetutele võimalus üle mungaks pääseda. Kui heal meelel aga niisugune isik vastu võeti, on iseküsimus. Kõigiti on tõenäolik, et peajasjalikult muulased-mungad kloostrid täitsid. Nende jaoks igasse kihelkonda kloostrit asutada puudus vajadus. Seega tuleb tõsiasiaks pidada, et maal klooster haruldaseks nähtuseks jäi.

Sellevastu arvan, et tsistertsiumi ordu vaimulikkude vendade ehk pärimunkade kõrval leidus ilmlikke vendi (conversi) küll eestlastegi seast. Ilmlikud vennad olid täielikud põllumehed; nad kündsid ja külvasid, niitsid ja võtsid loogu, kasvasid karja ja püüdsid kala, kui kloostri läheduses juhtus kalavett olema. Niisama tegid nad mõnesugust käsitööd. Tsistertsiumi kloostrid vähemalt said taimelavadeks, kust parem põllumajanduse-kultuur ja käsitöö-oskus Eestisse välja lagunes. Teiste ordude mungad sellevastu panid rõhku kas jutlustamise või koguni kerjamise peale. Ilmlikke vendi saadi tsistertsiumi kloostritesse kloostri mailt. Oli ju peaaegu iga klooster suurema arvu küladega ehk maadega varustatud.

Kui ka paavstiusk enam kui kolmsada aastat meie kodumaal täielikult valitsenud ja maad kloostritega ja kirikutega varustanud, ei suuda katoliiklaste arhiivid meile kuigi palju valgust hankida meie kodumaa selleaegsete ususammaste kohta; sellekohased asjakirjad on kõige liha teed rännanud, niisama kui teated usupuhastusele järgneva aja alguse kohta. Ainult linna mõne kloostri kohta vilksatab meile siit-sealt mõni teade silma, maakloostrite kohta moodustavad sellesisulised teated juba erandi. Asjakirjade varal ei saa me ikka sedagi konstateerida, kus kohal maal klooster on leidunud.

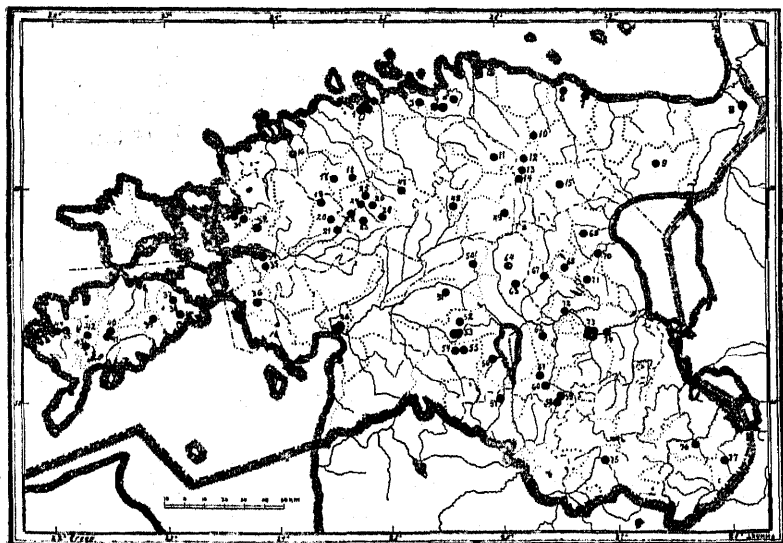
Kus ametlikud asjakirjad meid kimpu jätavad, seal astub rahvaluule appi. Kui muud mälestused rahvaluules kloostrist kadunud, katsub ta ometi kloostri olupaika siin-seal kindlaks määrata. Nii tunneb rahvaluule rohkem kloostrid kui ajaloolised allikad. Rahvaluule pakub küll abinõusid uurimiseks, aga neid aineid ei või iga kord kui tõsiselid tegureid arvestada; tuleb veel mujalt abinõusid otsida, mis suudavad rahvaluule andmetele pitseri peale vajutada. Ainult rahvaluules tuntud kloostrid vajavad tuge arheoloogilistelt uurimistelt, mis näitavad, kui palju alust on rahvaluule kloostritel olemas. Seni puuduvad säärased arheoloogilised uurimused, ja sedaviisi peame esiotsa ikka veel ainult rahvaluule andmetega tihti opereerima.

Ulepea võime Eestimaa vanad kloostrid kolme jakku jagada: 1) ajalooliselt kindlateks tunnistatud kloostrid;

2) kloostisarnased asutused, komtuurkonnad, konvendid, mida Lõvis of Menar oma raamatus „Erläuterungen zu der Karte von Livland im Mittelalter“, lhk. 26—28, ka kloostrite hulka arvab, ja 3) ainult rahvaluules tuntud kloostrid.

Esimeste arv tõuseb 23 peale, teiste hulka võime arvata 3, kuna kolmandate arv kõige suuremaks kasvab, 67 peale kerkides.

Kokku oleks Eestis seega 93 kloostrit olnud, kuid enam-vähem kindlalt võib umbes 22 kloostri olemasolu konstateerida, kui ka igäihe kohta küllalt kindlaid ajaloolisi andmeid

Kodumaa kloostrid.

ei leidu. Minu arvates langeb rahva tuntud umbes poolsada kloostrit vististi luuletooteks.

Minu tahtmine ei ole alamal mingisugust kloostrite ajalugu üldse kirjutada ega üksikuid kloostreid pikema harutuse alla võtta, vaid katsuda lühikest üldist ülevaadet anda kloostrite kohta, ühtlasi nende arvu konstateerides. Kaht esimest tõugu kloostrid on meil ajaloo-allikatest teada, kolmandat tõugu kloostritest kardan, et nende hulka ometi veel võiks mõnel puhul mingisugune klooster astuda, mille kohta seni ei ole andmeid kirja pandud. Igatahes olen püüdnud konstateerida, kui palju ja kus rahvaluule arvab kloostrid olnud olevat, millest ta peale koha tavalisest midagi lähemat ei mäleta.

Tulevikus jääks arheoloogia ülesandeks rahvaluule poolt kloostriasemeteks määratud kohtadel uurimusi ette võtta selgusele jõudmiseks, kas rahvasuu antud teated on põhjendatud. Kaevamised kohtadel tooksid ehk küsimusesse selgust. Kas ometi arheoloogid uurimustega seda küsimust suudavad lahendada, on teine küsimus, sest säärane uurimus nõuab vaeva ja suuremat kulu — ja tulemused võiksid olla. Seni kui arheoloogia ei ole küsimusesse valgust toonud, peame rahvaluule andnetega leppima, nende kloostrite suhtes muidugi, mille kohta ajaloolised teated puuduvad. Kui aga kloostrid puust ehitati, nagu esialgne Petseri klooster või nagu Pühtitsa uueaegne nunnaklooster, ei või arheoloogiagi küsimust lahendada, vaid me peame leppima rahvaluule poolt pakutud teadetega. Puust ehitatud kloostrid kestsid muidugi lühikese aja; sagedad sõjad võisid neid hävitada; rahu tagasitulekul ei ehitatud neid enam üles, ja nii kadusid kergesti nende viimsed jäljed.

Rahvaluule on küllusesarve kloostrite peale välja valanud, neid Eestis mõnes kihelkonnas hulgakaupa esile kutsudes, näiteks Raplas, kus väidetakse koguni 6 kloostrit olnud olevat, kuna ajalugu ainustki ei tunne. Teisal jälle valitseb kloostrite poolest kehvus. Nii näiteks ei tunta Hiiumaal ainustki kloostrit, ka mitte muil Läänemere saartel peale Saaremaa. Pärnumaal tunneb rahvaluule peale Pärnu linna ainult ühe kloostri, nimelt Tahkurannas. Järvamaagi ei või kuigi paljude kloostritega hoobelda, niisama Valga- ega Võrumaa.

Kloostrite suure arvu tekkimiseks võis veel üks asjaolu kaasa mõjuda. Oletan, et rahvas tarvitab vanal ajal kloostri nime ehk sõna laiemas tähenduses. Teades, et munkade elukohad kloostrid, mungad aga kihelkondi ja valdu mööda laiali valgusid misjonitööd tegema, võidi kohta, kuhu munk ehk paar munku asunud rahva keskel misjonitööd tegema, hakata ka kloostriks hüüdma, ehk küll munga ehk munkade elukoht mingisuguse kloostrina ei esinenud. Selle oletusega võiksime hõlpsamini seletada, kuidas Eestis on väide enam kui 60-st ajaloos täiesti tundmatust kloostrist tekkinud. Neis võis munki lühemat või kauemat aega asuda, ilma et sinna iialgi oleks selle nime vääriline ehitus tekkinud. Korra kohale laiemas mõttes antud nimi kestis edasi meie päevini, mil rahvas ikka veel endist nimetust tarvitab.

Peale selle on veel üks võimalus olemas: päris kloostritel võisid neil kohtadel, kus rahvasuu väidab kloostrite asukoha olnud olevat, mingisugused asutused olla, nii-ütelda väikesed abikloostrid, kui mitte igal pool, siis ometi mõnes

kohas (vrdl. Paucker, Estlands Landgüter, lhk. 20 jj.). Nii on Pühtitsa kloostril meiegi ajal Jaamas ja Vasknarvas omad asulad (skitid), kus 2—3 nunna ajuti asuvad, ja Tallinnas nagu abiklooster (podvorje), kus niisama Pühtitsa nunnad teotsevad. Sarnaseid kloostriasulaid (skitiseid) võisid keskajalgi Eestimaa kloostrid ellu kutsuda. Neis kloostriasutustes viibisid mungad vanasti, kui ka mitte alati, siis ometi ajuti. Et asutus, maja kloostrile kuulus ja munki seal asus, päris koht rahva suus enesele kloostri nime.

Kui ka rahvaluule kloostrite tekitamises paiguti heldet kätt on üles näidanud, on ta nad pärast loomist ometi nagu vaeslasteks jätnud. Ei leidu õieti ühtki kloostrit, mille ümber rahvaluule tähtsama tegevuse oleks koondanud. Vähe sedagi, mida rahvaluule kloostri asunikudest, munkadest, teab jutustada. Munkade kohta leiduvaid väheseid teateid olen „Eesti uue mas mütoloo gia s“ lhk. 120—128 loendanud; neid ei hakka ma siin enam kordama. Igatahes jääb tõsiasiaks, et rahvaluule kloostriterikkusele nende arenemise suur kehvus on järgnenud.

Kloostrite tähtsust Eesti elu arenemise kohta ei või väikeseks hinnata, kui ka mõnigi sellele küllalt väärtust ei tahaks anda. Mitte iga klooster, küll aga üks või teine neist esines ometi kirjatundmise taimelavana. Kahjuks ei osanud eestlased sellest kloostrite tegevusest küllalt lugu pidada; enam hindasid seda muulased, kuid neistki ei kerkinud mõnigi arusaamises eestlastest kõrgemale, sest isegi aadli hulgas leidus isikuid, kes küll mõõka oskasid tarvitada, mitte aga sulge. Näib, et mõne kloostri elanikud ärksamatele eestlastelegi vähemalt lugemist katsusid õpetada.

Suuremat mõju avaldasid kloostrid Eesti tööstuse ja põllumajanduse kohta, saades nagu aknaks, kust eestlased võisid Lääne-Euroopasse vaadata ja sealset kultuurilist arenemist näha. Suur osa meeskloostri elanikke hankis enesele põllu- ja aiatööga peatoidust, kuna naiskloostrites üldiste kloostrinõuete täitmise kõrval rõhku näputöö peale pandi. Meeskloostrite elanikud muutsid sööti ja metsa põldudeks, võtsid tarvitusele Lääne-Euroopa põllutööriistu ja töid sealt kaasa uusi koduloomade ja kodulindude tõuge, niisama vilja- ja marjapuid.

Aga tööstustki edendasid kloostrid. Neis tehti mõnesugust käsitööd, ikka selle järele, missugust käsitööd keegi enne kloostrisse astumist õppinud. Mõnesugused „sepad“ valmistasid tarvilikke töid kloostrielanikkude jaoks ja, kui aega jätkus, ka ümberkaudseile elanikele. Mõisad ja vahel linnaelanikud tellisid kloostrilt üht või teist tööd. Eest-

lased nägid neid töid ja katsusid kergemaid aegamööda järele teha, niisama muid neile meeldivaid kloostri ettevõtteid.

Mõni klooster sai isegi laadapidamis-kohaks ja kauplemise edendajaks. Kloostri nimepäevil kogunes ümberkaudseid elanikke rohkesti kloostri juurde kokku, kes seal vahetades, ostes ja müües nagu laata pidasid. Isegi Tallinna külje all Pirital sündis nii (Russovi Kroonika, lhk. 32). Pühapäeviti pärast jumalateenistust ja laupäeva-õhtuti kaubeldi kloostri juures, kus niisugune kauplemine laada kuju omandas. Pruulisid ju kloostrid õlutki. Kloostrite õlut pääsis elanikkude kokkuvoolamise puhul rohkesti voolama. See kloostrielu halbki külg avaldas mõju. Küll ei kiitnud alalhoidev eestlane kloostri kõiki töid ja tegevust heaks, aga pikkamisi leidsid Lääne-Euroopa kultuuritooted enestele ometi teed rahva sekka.

Olgu sest. Mu kavatsus ei ole siin kloostrite mõju Eesti kohta kirjeldada, vaid, nagu tähendatud, kloostreid registreerides nende nimestikku pakkuda.

Allpool järgneb meie kodumaa kloostrite nimestik. Kui ka olen ajalehis palveid avaldanud rahvaluulele tuntud kloostreid mulle teatada ja sarnaseid teateid mulle mõnelt poolt saadetud ja ma neid peale oma kogu ka J. Hurti kogust olen ammutanud, kardan, et mõni rahvaluule klooster mulle ometi teadmatuks on jäänud. Sellepärast kordan siin veel endise palve: tunneb keegi veel rahvasuus nimetatud endise kloostri koha, teatagu mulle lahkelt niisuguse kloostri koht, et edaspidi võiksin nimestikule täiendusi juurde lisada.

Tallinna.

Mihkli klooster.

Varemalt peeti Tallinna Mihkli ehk Miikaeli nunna-kloostrit kõige vanemaks Eestimaa kloostriks, sest ühe dokumendi järele on see klooster juba 1096. a. asutatud (Urkundenbuch I, 1 ja III, 1a). Pea selgus ometi, et dokument on nimetatud asutamisaastaga võltsitud. Vististi on klooster alles 1249. a. asutatud, esiti linnamüüride taha, pärast aga võeti ta sissepoole linnamüüre. Kloostri uulits ja Nunne värav tuletavad praegu veel seal läheduses leidunud kloostri meelde. Linnaga sattus see klooster tihti tülli, aga vahel isegi munkadega (Hansen, Die Kirchen Revels, lhk. 53). Korra tekkis tüli linnaga sellepärast, et kloostri teenija üht poissi nii oli peksnud, et see kloostri müüride taha suri (Hansen, s. s., lhk. 54—55). Usupuhastuse ajal 1524. ja 1525.

aastal lahkus osa nunni kloostrist ja läks mehele, teine osa jäi kloostrisse edasi. Hiljemini muudeti klooster õppeasutuseks naisterahvastele. Õppijaid oli vist vähe; seepärast sooviti selle muutmist poeglastegümnaasiumiks. Gustav Aadolf andis 16. veebruaril 1631. a. sellekohase käsukirja. Kaks aastat hiljemini avati linna soovil sinna veel trükikoda. Endine tsistertsiumi nunnade asupaik on õppeasutuseks meie päevini jäänud.

Hansen, Die Kirchen und ehemaligen Klöster Revels, Ihk. 50—63.

Nottbeck u. Neumann, Geschichte der Kunstdenkmäler Revels, II, Ihk. 123.

Winter, Die Cistercienser, Ihk. 218 jj.

M. Lipp, Kodumaa kiriku ja hariduse lugu, Ihk. 78.

Jahrbuch für Genealogie 1902, Ihk. 124.

Arndt, Livl. Chronik II, Ihk. 77.

Paucker, Estlands Landgüter, Ihk. 20.

Kadrina klooster.

Taani valitsuse ajal tuli 1246. a. 12 munk prior Danieliga Tallinna kloostrit asutama (Monum. German., köide 27, chron. Ripensis). Need vist asutasid kloostri Vene uulitsasse. Uuele dominiiklaste asutatud mungakloostrile anti Kadrina kloostri nimi. Taanlased toetasid omalt poolt tublisti kloostrit, hiljemini ka Tallinna mustpead. Pea pääsis klooster õitsvale järjele. Tallinna soovil võeti taanlastelt kloostri peajuhatus ja anti Saksile. 1433. a. näikse tulekahju olevat kloostrit hävitanud; kindlamad teated selle kohta puuduvad ometi.

Usupuhastuse ajal tõusis linna ja kloostri vahel tüli. Mustpead tõid kloostrist nende poolt antud kingitused tagasi ja linn ajas mungad kloostrist välja. Need põletasid 1532. a. kloostri kättemaksu pärast, nagu Russov kirjutab (Chr., Ihk. 58). Sest ajast peale on klooster varemeis. Mõni osa ehitati hiljemini uuesti üles, kuna teise osa kividki ära veeti.

Hansen, Die Kirchen und Klöster Revels, Ihk. 64—96.

Nottbeck u. Neumann, Die Kunstdenkmäler Revels, Ihk. 115—116.

Jahrbuch für Genealogie, 122 jj.

Urkundenbuch IV, 1503.

Begiinid.

Begiini nunnadel näikse Tallinnas mingisugune asukoht olevat olnud. Teatakse vähemalt kahest begiini nunnast rääkida (Jahrbuch für Genealogie, 1902, Ihk. 125).

Pirita.

Kui ka Pirita klooster hilisemal ajal asutatud, ei tunfa ometi kindlasti sellegi asutamisaega. Ühed arvavad, et kloostri ehitus alanud 1405. a. (Urkundenbuch V, 2055); Vadstena kloostri diaarium aga nimetab asutamisaastaks 1407; Kelch tähendab, et asutamine olnud viidipäeval (Chronik, lhk. 130). Pirita kloostrit tuleb Vadstena tütar-kloostriks arvata. Asutajad olid vist kolm Tallinna kaupmeest: Heinrich Swalberch, Heinrich Huxer ja Gerlich Kruse. Klooster pühendati neitsi Maarjaie ja kohta hakati Maarja oruks (vallis Mariae) kutsuma. Ametliku nime tõrjus ometi Brigita nimi ära; kloostri pandi nimelt Brigita seadlus maksma, mille järele kloostriisse munki ja nunni vastu võeti, kes teineteisest muidugi müüri läbi olid lahutatud. Tallinna linn soovis, et klooster enam südamaale viidaks, aga see soov jäeti tähele panemata. Alguses oli osa kloostrist vist puust; alles 1436. a. näikse ta täiesti valmis olevat; sel aastal pühitses teda Tallinna piiskopp Heinrich Üksküla.

Pirita kloostri juures käisid talupojad ohverdama (Russov, lhk. 32). Reformatsioonist jäi klooster peaaegu riivamata. 1560. a. nõutakse sõja pärast ometi kloostri lõhkumist (Bienemann, Urkunden IV, 170), aga asjata. 1575. aastal tapsid venelased osa kloostri elanikke, teise osa viisid nad vangi. 1577. a. hävitasid venelased kloostri täiesti; sest saadik seisab klooster varemeis, mis säilinud meie ajani paremini kui mujal. Rahvajutu järele ühendas kloostrit Tallinnaga maa-alune tee.

Nottbeck u. Neumann, Die Kunstdenkmäler Revels, lhk. 130—133.

Hansen, Die Kirchen Revels, lhk. 96—106.

M. J. Eisen, Eesti uuem mütoloogia, lhk. 120.

M. J. Eisen, Esivanemate varandus, 2. tr., lhk. 24.

Terra mariana, III.

Jahrbuch für Genealogie 1902, lhk. 125 jj.

Arndt, Livl. Chronik, II, lhk. 34.

Urkundenbuch V, 2055.

Russov, Kroonika, lhk. 32.

Kelch, Chronik, lhk. 130.

Paucker, Estlands Landgüter, lhk. 20.

Harju-Madise.

Paadise.

Seda kohta nimetatakse Paadise, aga ka Pae kloostriks, muidugi küll ehitamiseks tarvitatud materjali kui ka

sellekohase maapinna pärast. Nagu suuremal osal kloostritel, ei tunta sellegi kloostri asutamisaastat. Leidub teateid, mille järele keegi kloostriülem Konrad 1254. a. Pae kloostri ümbruses maid ostnud, sinna munki saatnud ja lasknud kabeli ehitada. Klooster ise arvatakse 1281. a. paigu olevat tekkinud. Taani kuningas Eerik Mendved edendas kloostri arenemist suuresti. 1332. a. näikse klooster juba kivist ehitatud ja ümberringi veel kaitsemüüri varustatud olevat. Pea omandas klooster mõisaid ja külasid kaugemateski kihelkondades, nagu Raplas ja Märjamaal. Munki näikse kloostri rohkesti olevat asunud, sest suure mässu ajal 1343. a. tapeti neid 28, kuna hulk pääsis ära põgenema.

Kui evangeelium Eestis võimust võttis, otsustas Gotthard Kettler 1559. a. kloostri lõpetada, kloostriülemale surmani ülespidamist lubades. Ordu võimuse kokkuvarisemise järel langes klooster 1561. a. rootslaste kätte, kellelt venelased ta 1576. a. ära kiskusid, kuni rootslased 1580. a. mitmekuulise ümberpiiramise järele ta jälle vallutasid.

Sellest ajast peale kaotas klooster ikka enam oma tähtsuse. Ei leidnud kedagi, kes ehitusi oleks enam suutnud täiesti korras pidada, nii et ta suuremalt osalt ikka enam varemeiks varises. Kloostrit ümbritsevad müürid kadusid aegsasti ja osa kloostri ruumisid muudeti aitadeks.

Olgu veel kurioosiumina nimetatud, et 1504. a. kingiti Paadise kloostri 11000 neitsi kolm pead, tähendab vist pealuud.

Arndt, Livl. Chronik, II, lhk. 79—80.

Siebert, Das Kloster Padis, Inland 1840, nr. 21.

Hupel, Topographische Nachrichten I, lhk. 354.

Verhandlungen der Gelehrten Estn. Gesellschaft II, 3, lhk. 68—69.

Bertram, Neue baltische Skizzen, Padiskloster, lhk. 99—105.

Terra mariana, III.

Brotze, Von dem Kloster Padis, Nord. Archiv, II, 228—234.

J. Jung, Muinasaja-teadus, III, lhk. 111.

Odamees 1924, nr. 3.

Jahrbuch für Genealogie 1902, lhk. 125.

Arndt, Livl. Chronik, lhk. 344, lhk. 80.

Ise (M. J. Eisen), Kodumaa tähtsad lood, lhk. 143—166.

Inland 1840, nr. 41.

Russwurm, Eibofolke I, 184.

Jõelähtme.

Rummu-Saunja.

Rummu mõisa väljal Katlavälja kangrul olnud vanasti klooster; teised nimetavad Alisvälja kangrut kloostri asemeks. Kindlamad tõendused nende väidete kohta puuduvad. G. Vilberg oletab, et Saunjas ohvrikivi läheduses ehk Mikumardi väljal, baptistide palvemaja lähedal, kloostri koht olnud. Liber Census Daniae järele võib oletada, et Saunjas mungad kinnisvara omandanud. Rummu arvati vanasti Kuusalu alla.

Eesti Kirjandus 1921, lhk. 344—345.

Inland, 1841, nr. 27.

Liber Census Daniae.

Kuusalu.

Juba Liber Census Daniae kõneleb Kuusalu munkadest, „monachi de Gutland“ (lhk. 95), ilma et kloostrit ennast nimetaks. Millal Kuusalu klooster ise ehitatud, selle kohta puuduvad teated. Igatahes oli Kuusalu klooster Ojamaa Gudsvalli kloostri tütarlooster. Taani kuningas Eerik ostis kloostri 1248. a. 9 küla (Brevern, Studien z. Geschichte Liv-, Est- und Kurlands, lhk. 21—25). Et klooster Gudsvalli kloostri poolt asutati, on mõnel pool arvatud, nagu oleks Kuusalu klooster isegi Gudsvalli nime kannud (J. Jung, Muinasaja-teadus, III, lhk. 79; Richteri Adressbuch für Estland, lhk. 288). Olen kuskil veel niisugust oletamist lugenud, nagu oleks Kuusalu nimi Gudsvalli sõnast tuletatud. Teine nime tuletus on Kuusesalust. Kuusesalust tuletamine on täiesti võimalik, kuid minu arvates võime Kuu-salu juurde jääda, seda enam, et naaber-kihelkonnas Jõelähtmes Ehasalugi leidub.

Kuusalus arvatakse mitu kloostrit olevat. Hupeli teatel olnud Kolga mõisa enne klooster (Top. Nachr. I, lhk. 352). J. Jung ütleb Kuusalu kirikumõisa põhja pool küljes võsastikus kloostri põhimüürid näha olevat, kuid hiljemini viidud klooster Kolga mõisa (Muinasaja-teadus, III, lhk. 79). Rahvasuu kõneleb, Kuusalu kirik olnud enne nunnaklooster. Inland 1841, nr. 27 väidab, klooster asunud Rummu mõisas, sest vanus kirjus leiduvat tähendus Rumeni abtist. Rumenist loeb Inland Rummu välja...

Vaevalt on tõenäollik, et Kuusalus oleks 4 kloostrit leidunud. Juba Jung väidab, et klooster kirikumõisa ligidalt Kolga viidud; seega jääks üle 3 kloostrit. Ehk võime kirikumõistri ühendada kirikumõisa kloostri; seega jääks kaks

kloostrit üle. Peale Inlandi väite Rumeni asjus ei teata muidu palju Rummu kloostrist. Igatahes oli Kuusalu klooster mungaklooster; dokumendid ei kõnele nunnakloostrist. Muidugi ei olnud Gudsvalli kloostri munki ja nunki olemas, nagu hiljemini Vadstena poolt asutatud kloostrites. Nunnakloostri olemasolu Kuusalus jääb küsitavaks.

Kuusalu kloostri saatus peitub hämaruses; puuduvad teated sellegi kohta, mil ta hävitati, ehk olgu siis, et ta hiljemini Kolga mõisaks ümber ehitati, nagu Hupel arvab (Top. Nachr. I, lhk. 352).

Arndt, Livl. Chronik, II, lhk. 48.

Gadebusch, Livl. Jahrbücher I, lhk. 249.

Winkler, Ueber Kirchen und Kapellen teoses Beiträge zur Kunde Est-, Liv- und Kurlands V, 1, lhk. 14.

Jahrbuch für Genealogie, 1902, lhk. 126.

Jung, Muinasaja-teadus, III, lhk. 79.

Richter, Adressbuch für Estland, lhk. 288.

Brevern, Studien zur Geschichte Liv-, Est- und Kurlands, lhk. 21 jj.

Hupel, Topographische Nachrichten, I, lhk. 352.

Eisen, Eeesti uuem mütoloogia, lhk. 121.

Paucker, Estlands Landgüter, lhk. 63.

Rapla.

Rapla on iseäranis rikas kloostritest. Rahvasuu teab nende endist olemasolu koguni kuues paigas.

Alu.

Hupeli teate järele leidunud vanasti Alus klooster.

Top. Nachrichten, III, lhk. 439.

Valtu.

Valtu mõisa juurde ehitatud vanal ajal niisama klooster, mille varemete müürid hiljemal ajal mingisuguseks mõisa moonameeste majaks muudetud.

Kuusiku.

Kolmas klooster olnud Kuusiku mõisas, kus müüre veel näha, mida kloostri müürideks hüütakse. Sealt läheb maa-alune tee välja Raikküla mõisa.

J. Jung, Muinasaja-teadus, III, lhk. 106.

Raikküla.

Raikküla mõisa ligidal Paka metsas olnud neljas klooster; ka selle varemend on alles näha. Metsa ääres on suur

raudkivi, seal olevat kloostri varandus peidus; ummisjalu kolm korda tagurpidi üle kivi hüppaja saavat varanduse kätte (J. Jung, nagu ülemaal).

Kabala.

Kabala mõisa õues olevat vana kloostri ase (J. Jung, nagu ülemaal). Seal veel kasvavad tammed istutanud vanasti mungad.

Kehtna.

Ka teatakse Kehtna kloostrist kõnelda, millest veel müüri varemeid säilinud.

Vaevalt on tõenäolik, et ühes kihelkonnas vanasti kuus kloostrit on olnud. Hupeli teade põhjeneb ainult kuulujuttul. Vist on Hupel Alu Valtuga vahetanud. Ajalooliselt ei saa ühegi kloostri olemasolu dokumentidega tõendada. Vististi on vanade müüri varemete pärast hakatud väitma, nagu põlvneksid müürid kloostrist.

Hageri.

Adila.

Hupel tunneb Hageri Adilaski endise kloostri. Kloostri juurest läinud penikoorma pikkune tee kiriku juurde. See tee praegu alles olemas (Top. Nachrichten I, lhk. 355). Hupel ütleb, et selle maa-aluse tee jälgi veel näidatakse, avaldab aga kahtlust, kas see maa-alune tee ei ole lagunened keldrid.

Haiba.

Hageris tuntakse Haibas veel teine klooster. Endise Haiba kloostri ligidal on hulk kadakaid; need olevat mungad istutanud.

Verhandlungen der Gelehrten Estn. Gesellschaft, II, 3, lhk. 69.

Juuru.

Kuimetsa.

Kuimetsa mõisa rohuaias on kloostri ase keldritega, rauduksed ees. Sealt läheb maa-alune tee nunnakloostri (J. Jung, Muinasaja-teadus, III, lhk. 88). Kus see nunnaklooster leidunud, kuhu maa-alune tee viinud, seda J. Jung ei ütle. Igatahes oli Kuimetsa kloostri mõisa.

Adressbuch für Estland, lhk. 249.

Paucker, Estlands Landgüter, lhk. 20, 73.

Harju-Jaani.

Paasiku.

Paasikul olnud vanasti klooster. Mungatee läinud sealt Tallinna. Lähemad teated puuduvad.

Tartu.

Tsistertsiumi ordu nunnade klooster Tartus kandis Kadrina nime. Dokumendid kloostri asutamise kohta puuduvad, niisama kui paljude teiste kloostrite asutamise kohta; arvatavasti langeb asutamisaeg 13. aastasaja lõpupoolele. Kloostrikohta tuleb Jaagupi värava ligidalt, Jaagupi ja Laia uulitsa otsalt otsida. Klooster oli suuremat sugu, peaaeglikult mõisnikusugu naisterahvaste varjupaigaks. Neid leidis seal umbes 70.

Kõige vanem pikem teade Kadrina kloostri kohta on metropoliit Isidorilt, kes 1436. a. Moskvast Tartu kaudu Firenzesse kirikukoosolekule sõitis. Peale muu kirjutab ta sekretär: „Tartus on palju kirikuid ja kloostreid; üks nunnaklooster on väga suur ja tore. Nunnad ei tule iialgi kloostrist välja; neid hüütakse pühadeks neitsiteks, sest et ainult neitsid võetakse nunnadeks. Nende riided on lumi-valged; peas on neil must rist ja põigiti lumivalge rist. Maa-ilma-lapsed ei pääse nende juurde; meie aga käisime metropoliidiga neid vaatamas ja imetlesime nende eluviisi (V. Thraemer, *Gesch. Nachweis der 12 Kirchen. Verhandlungen d. Gelehrt. Estn. Gesellschaft*, III, 2, lhk. 26).

Sekretär ei nimeta kloostri nime, aga et ta nunnade valgetest riietest kõneleb, tähendab, et ta Kadrina kloostris on käinud, sest tsistertsiumi ordu nunnad kandsid valgeid riideid (M. Heimbrucher, *Die Orden und Congregationen der katholischen Kirche*, I, lhk. 458; II, lhk. 484). Kloostri päralt oli mitu mõisat ja küla (Wybers, f. 119).

Kui Melchior Hofmanni ajal Tartus tormijooks algas kirikute ja kloostrite peale, ei sündinud Kadrina kloostrile viga, vist sellepärast, et kardeti mõisnikkude viha, kelle tütreid ja sugulased ju nunnad olid (Otto, *Ueber die Dorpater Klöster*, lhk. 15).

Hiljemini otsustatakse klooster ometi hariduse taime-lavaks muuta; see pidi mingisugune vaheasutus katoliku kloostrielu ja evangeelilise vabaduse vahel olema. Klooster elab reformeeritud kujul edasi. Vene sõja ajal 1558. a. kannatab klooster rohkesti; Poola aja algusel antakse klooster jesuiitidele, kes kloostri ruumisid ajanõuete järele kohendavad. Kuid 1600. aastate algusel kannatab klooster sõja käes rohkesti.

1625. a. saavad rootslased Tartu peremeesteks. Neil on jesuiitide asukoht okkaks silmas. „Nad on kivid põhjani lahti kangutanud, nii et viimne sammus ühe müürseppmeistri, kes selleks palgatud, surnuks löönud“ (Wybers, f. 119 a; Thraemer, Gesch. Nachweis, lhk. 38).

1625. aastast peale kaovad seega viimased nähtavad jäljed Kadrina kloostrist.

Otto, Ueber die Dorpater Klöster, 1—24.

Jahrbuch für Genealogie, 1902, lhk. 106.

Urkundenbuch VI, nr. 2819; V, nr. 2151; X, nr. 191.

Urkundenbuch, VI, nr. 2819; 5 nr. 2151; X, nr. 191.

Sitzungsberichte der Gelehrten Estnischen Gesellschaft, 1885, lhk. 242.

Thraemer, Geschichtlicher Nachweis der 12 Kirchen Dorpats, III, 2.

Heimbrucher, Die Orden und Congregationen der katholischen Kirche, I, lhk. 458, II, lhk. 484.

(Järgneb.)

M. J. Eisen.

J. V. Jannseni pedagoogilised vaated.

Eessõna.

J. V. Jannseni pedagoogiliste vaadete kirjeldamisel on käesolev töö silmas pidanud peajasalikult tema enda kirjutusi ja märkusi „Perno Postimehes“ ja „Eesti Postimehes“.

Kuigi seal ei esine ühtegi kindlamakujulist, kaugema-uluslist läbitöötatud kava ega ettepanekut kooli asjus, on siin siiski püütud üksikute märkuste põhjal, millest kõige iseloomustavamad tihti kirjavastustes, anda ülevaadet Jannseni pedagoogilistest vaadetest, kuigi nende katkendilisuse tõttu pole võimalik leida vastust kõikide pedagoogikas esinevate küsimuste peale.

Kui siin on püütud kinni pidada pedagoogikas enam-vähem üldiselt tarvitusel olevast aine käsitlese kavast, nagu: esiteks teoreetilisest, siis praktilisest pedagoogikast, lõpul metodoloogiast jne., ja kui esituses isegi vastavate pealkirjadega üksikuid osi üksteisest on eraldatud, siis on see ainult selleks, et ülevaatlikkust soetada, ja mitte, et järgnevast sisust täielikult pealkirjale vastavalt vastust anda või et õigustada nõudmist, et sellele pealkirjale kindel seisukoht järgneks.

Ei, selleks on Jannsenist järele jäänud andmed liiga puudulikud, kogutud teated nii katkendilised, et nad paremal juhtumusel ainult osa küsimusest suudavad valgustada.

Nii tuleb siis kategoriseerimise peale vaadata ainult kui koha näitamise peale, kuhu esinevad mõtted kuuluksid, kui asuda nende määramisele terviku seisukohalt.

Olgu siin veel tähendatud, et isikult, kes koolipõlluga peajasjalikult tegelikult, s. o. praktika kaudu tuttav, ei tohigi nõuda teaduslikku teoretiseerimist pedagoogika-alal.

Olen püüdnud olla tagasihoidlik nende mõtteavalduste mahutamises teadusliste terminite ja definitsioonide alla, mõistete alla, millest paljud tol ajal, kui Jannsen oma mõtteid kirja pani, mitte ainult Jannseni teadvuses, vaid üldse veel puudusid või esinesid teises tähenduses kui praegu.

Jannsen ei kirjutanud mitte paragrahvidele. Tema sõnad tulid südamest ja olid määratud südametele.

Jannsen pole tahtnudki mingit koolide süsteemi, õppekavu jne. esitada; tuletagem vaid meelde tema ütlust tütarlastekoolide puhul: „Kuidas niisuguse kooli plaan ja kõik õpetuse järg peaks olema; kui suur kool saama ja kui palju lapsi seal sees olema; mis ja kui kaua nad seal peaksid õppima ja kuidas neid üles peetama ja muid sellesarnaseid asju ei hakka meie siin lähemalt arutama, võtaks palju ruumi, — ei ole ka meie asi.“ (E. Post. 1872, lhk. 219.)

Jannsen ei algata ka pea kunagi ise küsimust, vaid avaldab oma mõtted enamasti ikka lehele saadetud kirjatükile juurdekirjutatud ees- või lõppsõnas.

Hiljemini aga (olen märkinud seda just ajast, mil Jakobson „Eesti Postimehe“ kaastööst lahkus) loobub ta nendestki ees- ja lõppsõnadest ja kirjutus ilmub lühikese tähendusega: „Meile kirjutatakse“.

Et „Postipapa kirjakott“ küsimuste jaoks, nii poolt kui vastu kirjutamiseks, erapooletult avatud oli, ei ole käesolevas töös arvestatud mõtteid, mida ei ole väljendanud otsekohe Jannsen, kuigi seal ette tulevad kirjutused, mis selle aja kohta üllatavalt omapärased ja asjatundlikkusega kirjutatud.

Olgu ka veel tähendatud, et Jannsen poleemikat kõigiti püüdis ära hoida ja, kui vaidlus mitte enam ei püsi ad rem piirides, vaid pöörduv ad hominem, asjaosalistele meelde tuletab kaheksandat käsku.

Tihti peavad kooliküsimused ruumi andma ka „tähtsamatele“ küsimustele, nagu Vene-Türgi sõda jne.

Kuid mitte ainult Vene-Türgi sõda, mille sõnumeist koolide kohta pea asjata mõnd mõtet otsid, vaid ka „aujärjepärija surma pärast ei pea tema sündsaks 1865. a. rahvakooli olude ja Eesti kirjaviisi asjus ajalehes avalikke vaid-

lemisi alustada“, tähendab M. Kampmann (E. kirj. peajooned I, lhk. 309) ¹⁾.

Mitmel puhul kordab Jannsen ise, et kooliküsimustele liiga palju ruumi on antud ja et see lugejatele igavaks läheb.

Kahjuks pole mul korda läinud leida teateid tema kui tegeliku kooliõpetaja üle, märkusi tema koolipraktikast, kust loodetavasti palju kergem, vahest ka õigem oleks olnud järeldusi teha tema pedagoogiliste vaadete kohta.

Ainukese teatena sellelt alalt võin nimetada V. Reimani kirjutust kuukirjas „Eesti Kirjandus“ 1916 nr. 5/6, kus loeme (lhk. 150): „J. V. Jannseni kitsendamata auks võime tunnistada, et tema seda, mis ta teistele südame peale paneb, ise kuhjaga täidetud mõõdul, võrdlemata osavusega ja nõrgendamata kannatusega on teinud. Just viimast peame otse imestama. Tema, kes koolitoas nii vali oli („Sa tead, Postimees, ma olen natuke äkiline ja ripakas“), et ta nädalas mitmed kepid ja joonelauad laste seljas puruks peksnud, näitab rahva õpetamises armastust ja pikka meelt üles, mis iial ära ei väsi.“

Lõpuks lubatagu veel tähendada, et materjali kogumise puhul võlgnen tänu eriti Ülikooli raamatukogu juhatajale hr. Fr. Puksovile, kes mulle võimaldas töötamist raamatukogus õhtuti kuni kella 10-ni, ja E. R. M. arhiivraamatukogu juhatajale hr. J. Muidele, kes nimetatud raamatukogu tarvitamiseks minule lahkesti vastu tuli ajal, mil raamatukogu, ümberkolimise tõttu Aia uulitsale, ametlikult mitte avatud ei olnud.

1. Lühike ülevaade J. V. Jannseni elukäigust.

Selgema ülevaate saamiseks tema vaadete arenemisest ja väljakujunemisest pean siin tarvilikuks lühidalt peatuda tema elukäigu juures.

Jannsen elas 4. maist 1819 — 1. juulini 1890. Sündis Väandras. Sealsamas sai ka oma koolihariduse, mis piirdus kihelkonna-kooliga. A. Jürgensteini arvates („Postimehe“ juubeli-album 1857—1907, lhk. 4) oli ta üks nendest kaheistkümnest, kes kihelkonna-koolis õppis kihelkonna kullul ¹⁾. Eraviisil sai õpetust Väandra õpetajalt Karl Körberilt

¹⁾ V. ka „Eesti Postimees“ 1865, lhk. 155, kirjavastus nr. 105.

²⁾ 1819. a. Liivimaa talurahva-seaduse põhjal tehti sunduslikuks kihelkonna terasemaid poisse saata kihelkonna-kooli kihelkonna kullul, juhtumusel, kui vabatahtlikult sisseastujaid tarvilisel määral (s. o. 12) ei leidunud.

ja kodukooliõpetajalt Bolz'ilt; viimaselt peaasjalikult vist küll ainult juhatuset õppimiseks (v. A. Jürgensteini „Arvustuslised kirjatööd“, lhk. 121). On saksa keele hästi ära õppinud ja teeb tegemist ka ladina keelega („Arvust. kirjat.“ lhk. 120). „Peale selle kattis Jannseni suur kirjanikuanne ja terav loomulik mõistus tema auklise haridusekäigu sagedasti kinni, nõnda et meie tema silmaringi laiemaks peame, kui ta esialgu tõesti oli“ (M. Kampmann: Eesti kirjandusloo peajooned I, lhk. 310).

Kui köster Koch suri, pandi 19-aastane Jannsen tema asemele köstriks ja koolmeistriks, alguses köstri-, hiljemini kihelkonna-koolis. Oli veel 6 aastat¹⁾ koolmeistriks Vändra klaasivabrikus, nagu ta ise tähendab „Eesti Postimehes“ 1865. a., lhk. 353. („Ärgu pangu seda oma kodust asja keegi pahaks. Vändra koguduses on „Eesti Postimehe“ kirjutaja ema — Jumal kinnitagu emakest pimedal eluõhtul! — teda esimest korda põlve peale tõstnud, mähkinud ja rinda suhu pannud; Vändra koguduses on tema kätki seisnud; seal on tema oma esimesed eesti keele sõnad õppinud, seal inimeseks kasvanud ja esimest korda laual käinud, seal ka, nii hästi kui mõistis, tosin aastaid kogudust teeninud, 6 aastat²⁾ nimetatud vabrikus lapsi juhatanud ja kõige selle aja sees palju enam head maitsnud, kui ta oleks julgenud loota; sellepärast palun veel, ärgu pangu keegi pahaks, kui selle koguduse kurvad ja rõõmsad asjad nii ligi ka temasse puutuvad.“) Nim. „vabrikukool“ (rahvasuus) on umbes 9 km köstri- ja kihelkonna-kooli majast. Seega oli Jannsen ühel ajal köster ja kooliõpetaja kahes kohas. „Tegi ta seda küll peaasjalikult kõrvalt-teenistuse mõttes, sest köstri palk oli pisike“, arvab A. Jürgenstein oma „Arvustuslises kirjatöös“ (lhk. 123).

Osalt palgaolude, osalt kokkupõrke tõttu kohaliku õpetajaga (kahtlustus leeritoe puude asjus) lahkub Jannsen Vändrast. „Täna õhtu sai maha tehtud: mina jätan maha oma sündimise- ja senise elukoha Vändra ja lähen kooliõpetajana Pärnu“, kirjutab ta oma päevaraamatusse 9. jaan. 1850, ja 10. apr. samal aastal läks ta abikaasaga ja nelja lapsega Vändrast minema.

Pärnus hakkas ta Ülejõel algkooliõpetajaks, kus „pidi

¹⁾ Dr. H. Rosenthali kirjutuses kuukirjas „Eesti Kirjandus“ nr. 5/6—1916, lhk. 185, leiame teate, et „viimaks saab ta 15. aprillil 1848 köstriametist juurde veel kooliõpetaja-koha Carolinenhofis (eesti keeli Elmises)“, ja lhk. 186: „4. apr. — 1. skp. andsin ma oma ameti Ermise kooliõpetajana käest ära.“

²⁾ Minu harvendus.

töötama 60 lapsega üksipäini ja kahes keeles. Öhtuti anti veel 2—3 eratundi ja orelitund“ (A. J., „Arv. kirjatööd“, lhk. 124).

„Päeva koolitöös, öhtul „Postimeest“¹⁾ kirjutades“ (Kampmann, E. kirj. peaj. I, lhk. 307), nii elab ta Pärnus kuni 1863. a. Siis lahkub ta Pärnust ja tegelikult koolipõlult; asub Tartusse elama ja pühendab oma jõu peaasjalikult „Eesti Postimehele“, mille esimene nr. ilmub 1. jaanuaril 1864. a.

Lehe toimetusest jääb tegelikult kõrvale 1879. a. keskpäigu. Kuigi lehel seisab: „Väljaandjad ja vastutavad redaktorid J. V. Jannsen ja Harry Jannsen“, lasub töö peaasjalikult poja Harry õlgadel. Tähendatud ajast peale muutub ka kirjutuste stiil ja süveneb teravus „Sakala“ vastu, mida peaasjalikult teise väljaandja ning vastutava redaktori, nimelt Harry Jannseni arvele tahaksin kirjutada.

1. dets. 1880. a. saadud rabanduse tagajärjel jääb J. V. Jannsen töövõimetuks ja sureb 10 a. hiljemini.

2. Jannseni pedagoogilised vaated.

S i s s e j u h a t u s. „Usulisest ilmavaatest, kasinast haridusest ja mittepoliitilisest iseloomust kujuneb siis Jannseni tegevus. Ta tahab rahvast tõsta hariduse ja õpetuse najal, teda seespidi tugevaks kasvatada. Rahva käekäigu välimises juhtimises loodab ta Jumala ja temast seatud ülemate peale“ (A. J. „Arv. kirjat.“, lhk. 141).

„Ta on moraliseeriv rahvapedagoog“, tähendab M. Kampmann (E. kirj. peaj. lhk. 325), ja sealsamas: „Moraaliõpetuses ei astu Jannsen mitte kui arvustaja ja uuedaja ette, vaid kordab ja kinnitab neidsamu vanu nõudmisi, mis kirik üles seadnud.“

Aga laskem Jannsenit ennast kõnelda.

„Meid aga ei sunni keegi muu selle üle kõnelema ehk vait olema, kui üksi see südamlilik soovimine, et meil rahvakoolid kristliku õpetuse põhja peal ikka rohkem ja rohkem peaksid signinema; sest seda peame meie kõige paremaks rohuks nii mõnesuguste vigade vastu, mille üle enam ehk vähem veel õigusega peab kaebama“ (Eesti Postimees“ 1872, lhk. 255).

„Õpetus võib iseenesest väga palju teha, ja seda enam, mida rohkem vaimuandeid sündides kaasa on toodud“ (E. P. 1874, lhk. 128, kirjavastus nr. 145).

1) Esimene number ilmus 5. juunil 1857.

„Tahaksime hea meelega esmalt selle eest muretseda, et rahvas rohkem kooli kasu tunneks, ja seeläbi läheks kõik muu asi iseenesest“ (1870. a. kirjav. nr. 200, lhk. 148).

„Õpetage rahvast! on meie alaline palumine; küll õpetud ja haritud rahvas siis oma muu asjade eest isegi hoolt mõistab kanda. Rohkem õpetus saadab meile pärast rohkem pärismaid, paremaid kohtumõistjaid, targemaid põllumehi, ja rohkem õpetus ühendab ka rahva meelt ja teeb neid vahvaks, kõiki oma tarvitusi selgesti ära tunda, mehelikult talitada — ja kasulikult korda saata.

Üksi rohkem õpetus aitab prii rahvast oma priiusest magu tundma ja seda mõistlikult ja seaduse rajal pruukima. Seepärast ei kuule meie ka midagi nii hea meelega kui seda, et rahvas ise oma koolide eest hakkaks muretsema ja ka kulu kandma (nagu ülemal nimetatakse)“ (Eesti Post. 1869, lhk. 174).

„Rahvas peab nii palju haritud ja õpetatud saama, kui iial võimalik, aga usk siiski iga rahvuse aluseks ja põhjuseks olema; selle üle võivad küll mõnedki irvitada ja naerda, sest sakslaste laulik Schiller ütleb: Nii püha asja ei olegi, misüle mõni narr naerda ei võiks“ (E. Post. 1879, lhk. 9).

Sellega saame juba aimu, mida Jannsen oma rahva heaks käekäiguks kõige enam tarvis arvab olevat, missugused suured ülesanded seab õpetusele ja mis kõige aluseks peab olema.

Asume nüüd tema vaadete ja mõtete üksikasjalisemale käsitlesele; ja kes küll julgeks pidada end kompetentsemaks siin esinevate vaadete ja arvamiste kirjeldamiseks ja formuleerimiseks, kui seda on „Postipapa“ ise! Esitan sellepärast allpool peajaslikult tsitaate.

3. Kasvatuse siht ja ülesanne.

„Meie rahvas, nõnda kui igäüks rahvas, ei pea mitte üksi õpetatud, vaid õpetades ka ühel hoobil kasvata tud saama. Ehk teise sõnaga: meie kodu ja koolides ei pea mitte üksi pea ja mõistus, vaid ka südamed ja meeled haritud saama. Pää õpetus üksi võib ehk tarku inimesi kasvatada, aga südame harimine, kus ilma Jumala sõnata läbi ei saa, peab häid inimesi kasvatama“, (mis peab algama) „juba kodu ema süles ja põlvede peal; kui seal mitte õiget põhja ei panda, siis on kõik hilisem õpetus ja koolitamine sagedasti väga poolik, osalt ka üsna ilmaasjata ja tühine.“ (E. Post. 1872, lhk. 219.)

„Aga see asi (jutt on loomade piinamisest; H. S.) ei parane palju enne, kui koolid meile p a r e m a i d ¹⁾ inimesi kasvatavad, kes enam nii harimata toore meelega ei ole“ (E. Post. 1865, lhk. 107).

„H ä ä k s kooliõpetuseks nimetame meie aga üksi seda, kus inimese pää ja süda, tema mõistus ja vaim ühel viisil haritud ja õpetatud saavad“ (E. Post. 1875, lhk. 49).

„Mitte pää, mitte süda, vaid mõlemad ühes peavad haritud saama. Kui see sõna kuskil maksab, „mis Jumal on kokku pannud, ei pea inimene mitte lahutama“, siis maksab ta siin.

Häda iga rahvale, kes harimises ja kasvatamises üksipidist tööd teeb, sest ta peab omal ajal ühele ehk teisele poole viltu minema, ja läheb keegi viltu ja langeb kraavi, siis on ükspuhas, kas paremat ehk pahemat kätt.

Inimese pää peab tema südame later, aga süda oma kellakesega pää kompas olema.

Õpetagem neid palju, võimalikult palju mõistma ja teadma, aga sellega ühes ka seda, et nad Jumala auks ja liigemise kasuks peavad elama ja oma õpetust ja vaimuandeid pruukima, muidu on jälle kõik viltu ja toob tihti sääli kahju, kus kasu oodati.

Inimene peab oma loomuse järele õpetatud ja kasvatatud saama; seda ei saa ta aga mitte, kui temast üks pool kes teab kui hästi haritud saab ja teine pool koguni harimata jääb.

Üksipidine on üksipidine, olgu ilmalikus ehk vaimulikus asjus“ (E. Post. 1875, lhk. 188).

Samad mõtted esinevad veel E. Post. 1875, lhk. 256, kirjavastustes nr. 252. all. Ka E. Post. 1879, lhk. 9 kirjutab ta: „Laste vaimu ja südame harimine peab l a h u t a m a t a käsikäes käima. Kes üksi vagu lapsi tahtab kasvatada, kasvatab vist lambapäid ühes; kes üksi kes teab kui tarku ja teraseid lapsi kasvatab, see kasvatab ühel hoobil ka kelmisid ja võrukaelu, kes pärast ilma seestpidise juhita ja sihita iseenestele ja teistele kahjuks ja ristiks elavad.“

4. Kasvatuse mõju (võim) ja ulatus.

„Jumal on kõik inimesed nõnda loonud, et nemand õpetuse läbi võivad haritud saada.

Ilmalikud seisused on küll mõnesugused, aga südame, meelega, vaimu ja vere poolest on kõik inimesed ühesugused, kuid õpetus ja harimine teeb elukommetes vahet...

1) Minu harvendus.

Ei ole mitte loodud tarka ega loodud rumalat rahvast, vaid harimine ja õpetus teeb vahet. Ilma õpetuseta võib prohvessori pojast pudrupea ja baruni pojast pagan saada. Sündides ei ole keegi inimene enam ega vähem kui patune inimene.“ (E. Post. 1865, nr. 30, kirjutusest: „Kust tunnukse haritud ja harimata inimest?“)

„Lastest kasvavad enamasti ikka seda, mis neist kasvatatakse“ (E. Post. 1875, lhk. 112).

„Inimese kasvatamine teeb temast seda, mis ta pärast on: iseene ja teistele õnneks ehk õnnetuseks. Sellepärast seisku vanematel alati silma ees, mis tarvis nemad oma tütarlapsi kasvatavad“ (E. Post. 1865, lhk. 384).

5. Eeskuju.

„Kõige parem kasvatamine ja koolitamine avitab väga vähe, kui hää õpetus ja paha eesmärk kõrvu käivad; mis ühe käega ehitatakse, lõhutakse teisega jälle maha“ (E. Post., 1875, lhk. 112).

„...kui neil harimata inimestel juba lapsest saadik parem õpetus oleks olnud ja nemad nüüdki paremat kuuleks ja näeks, ma ei usu mitte, et see kõigist nii maha jookseks, nagu vesi ani pealt.

Sellepärast, kes enam haritud olete, juhatage, maanitsege, noomige ja karistage neid, kes veel ennast haritud inimese viisil üles pidada ei mõista; aga kõige enam aitab see: käige ise sõnades ja tegudes haritud inimese viisil teiste eel...“ (E. Post. 1865, nr. 30, lhk. 256).

6. Mis on haridus?

„Kust tunnukse haritud ja harimata inimest?“

Tema mustast ehk hallist kuuest, pikast ehk lühikesest habemest ja mu(ist) sellesarnasist asjus(t) küll mitte.

Nende märkide pärast võib keegi niisama hästi haritud kui harimata inimene olla. Meie räägime siin üleüldse meeleharimisest, mis sagedasti ka nende juures veel puudub, kes muidu väljaspidi kaunis hästi poleeritud on ja mõnesuguseid asju mõistavad, mis feised mitte ei mõista.

Mõni võib suur kirjutaja ja rehkendaja, aga sellegi pärast meelega ja vaimu poolest harimata ja toore elukommetega inimene olla.

Haritud inimene armastab puhtust, tema hoiab end tüli eest, nõuab rahu, ei ole armuta inimeste ega lojuste vastu; tema teab, mis vaev on, ja püüab vaeva vähendada; tema sallib küll rumalaid, aga mitte ru-

malust; ta juhatab ja õpetab, kus iial võib, ja kannatab, kui harimatad seda ei mõista vastu võtta; ta manitseb vähem, näitab enam oma haritud elukommetega, kuidas inimene peab elama; haritud inimene on alandlik, aupaklik (aga mitte koera viisi) ja tasane; tema armastab ja teeb õigust õiguse pärast, mitte oma kasu pärast; haritud inimene ei salga mitte oma sugurahvast ära...“ jne. (E. Post. 1865, nr. 30).

„Vaimuharimisel on küll omad iseäranis kraadid, madalamad ja sügavamad, lühemad ja pikemad, suuremad ja vähemad, aga — otsa mitte.

Kes seda tahaks tunnistada, ei tunnistaks muud midagi, kui et tema vaimuharimisega õiget hakatustki ei ole teinud.

Haritud rahvast tuntakse:

- 1) seebi pruukimisest,
- 2) parema riiete ja aknaklaasi pruukimisest,
- 3) paberi ja tindi pruukimisest,
- 4) masinate pruukimisest,
- 5) koolide armastamisest ja kõrtside põlgamisest,
- 6) armastusest ja halastusest inimeste ja kõigi loomade vastu.“ (E. Post. 1871, lhk. 293.)

7. Kellele ja mis määral haridust (õpetust)?¹⁾ selle rakendus.

„Õpetus ja haritud olek ei ole kellegi seisuse ega seltsi pärisoma, vaid nagu tuul, vesi ja päikese paiste kõigi inimeste päralt, tahab kõiki kinnitada, kosutada, puhastada, parandada ja õnnelikuks teha...²⁾

Iga kopik, mis iseene ja oma laste õpetuse eest välja annab, on kõige parem intressi peale pandud. Läheb mõni laps siiski raisku... siis ei ole see õpetuse süü... Ka puhta särgiga võib laps muda sisse langeda“ (E. Post. 1868, lk. 162).

„Kõik ei või mitte suureks maailma targaks saada, ei ole ka mitte tarvis; aga kirjutada ja rehkendada võib ja peab iga inimene mõistma, kui ta mitte kahtlane, üksluine harimata inimene teiste seas ei taha olla“ (Eesti Post. 1864, lhk. 341).

1) Olgu tähendatud, et Jannsen ei tee iga kord vahet mõistete vahel „haridus“ ja „õpetus“. Need isegi samastuvad vahel.

2) Vahele jäetud.

Studeerimine. — „Kellele Jumal tervet mõistust pähe ja kopikut tasku kinkinud, ärgu jätku seda vara korjamata, on kallim kui kuld ja hõbe!..

Vähemad ja suuremad koolid võivad harida, harjutada, kosutada, puhastada ja teadmisevara kasvatada, aga mitte uut mõistust anda, mis igaüks ilma tulles peab kaasa tooma, nagu lind sulgi ja kala soomuseid.

Kõik ei või mitte studeerida, see on selge; selge peaks ka olema, et kõik studeerimata inimesed sellepärast mitte lammaste hingekirjas ei pea seisma.

Kui kopik mitte rubla ei ole, siis on ta ometi raha ja maksab oma hinna. Kus ma kopikatega võin läbi saada, seal ei lähe ma rubla käest abi paluma ehk luba küsima; pealegi võib mõnel rublal veel paljas rubla nägu ja nimi olla.

Kus risu ja võsu laastata on, seal ei või keegi Simson oma jõuga saepakkusid raiuda“ (E. Post. 1870, lhk. 153).

(Järgneb.)

H. Schmidt.

Jüri kihelkonnast ja kirikust.

(Väljavõtted Jüri kirikukroonikast.)

Kihelkonna asutamine ja kirik.

Jüri kihelkond on kroonika andmete järele asutatud 1219. ja 1230. aasta vahel. Kihelkonda kuulunud alul ka Mõigu (Moik) ja Saha (Saage). Esimene liidetud hiljemini Tallinna Kaarli koguduse, teine aga Jõelähtme kihelkonnaga. Millal see sündinud, selle kohta puuduvad kroonikas lähemad andmed. Liber Census Daniae's nimetatakse Jüri kihelkonda Vaskaelaks samanimelise küla järele, hiljemini aga Vasheliks, Vashieliks ehk Vasheleks ja lõpuks Püha Georgi ehk Püha Jüri kihelkonnaks. Kirik on pühendatud Pühale Jürile ja pidas oma pühitsemispäeva 23. aprillil.

Nagu rahvasuu jutustab, olevat esimene kirik Aruküla Tammemetsal asunud, hiljemini aga Limu külas praeguse Matsi talu maa piirides, kus isegi vundamendi alust veel tänapäev näidatakse. Kroonika ei pea aga seda tõe-oludele vastavaks, vaid usub, et esimene kirik seisnud Vaskjala külas. Selle tõenduseks toob ta, et juba 1401. a. nimetatakse Karla küla kui Vaskjala kiriku juures asuvat. Kas esimene kirik oli puu- või kivehitus, on teadmata, samuti ka, millal ehitati 1884. a. mahalõhutud kirik. Aastal 1418.

pööranud paavst Martin V Genfis viie kardinali poolt kokkuseatud patu andeksandmise kirjaga Jüri koguduse poole kingituste saamiseks. Annetajale anti patud 100 päevaks andeks. Kuni 1658. a., millal õpetaja Schneider ametisse astus, puuduvad täpsamad teated kiriku seisukorra kohta. 1627. a. võetakse kiriku eestseisja Treiden von Rathi ettepanekul jumalalaekast 50 taalrit laenuks kiriku ehitamiseks. Hiljemini olevat see summa Rae valla talupoegadelt sisse nõutud. 1638. a. remonteeritud kirikut väljastpoolt ja tehtud uued aknad. 1658. a. remonteeriti kirik hästi nii väljast kui seest, ainult katuse parandus võeti 2 aastat hiljemini ette. Talupojad maksnud naelteraha 24 hõbetükki.

Kiriku hooned olid nõnda ehitatud, et iga mõisa oma osa korras pidi hoidma, mis otstarbel ehitused mitmesugustesse osadesse olid jagatud. Kui kirikukassas raha oli, siis tarvitati see ehituste jaoks. Alles 17. aastasaja alul hakati ehitusi ühiselt ehitama. Lauad ja muu materjal, mille talupojad kohale vedasid, osteti raha eest või saadi annetustena natuuras. Töölised saadeti mõisaist ja palk maksti kas kirikukassast või selle kandsid mõisad. Tihti maksid selle kiriku-eestseisjad. 1663. a. ehitati käärkamber ja ilustati Lutheri pildiga. *Ecce homo* kinkis õpetaja Schneider. 1675. a. jõuti uue torni ehitamisega lõpule. Selle ehituseks maksid talupojad 118 hõbetükki. 132 sülla pikkuse surnuaia kiviaia eest hoolitsesid talupojad. 1693. a. suurendati surnuaeda, mis vahepeal kitsaks oli jäänud. Põhjasõja ajal kannatas kirik vähe. Ainult aknad olid katki. Need kingiti 1716. a. Tallinna bürgermeistri ja raehärrade poolt ja olid nende vappidega ilustatud. 1894. aastal, kui kirik uuesti ehitusel oli, viidi need aknad pastoraadi pööningule. Sealt viis Tallinna linnapea Hueck, tookordne Jüri kiriku-eestseisja, need aknad ära ja pani oma korteri ette. Osa nendest oli juba kadunud.

Kiriku ornaat.

Kiriku ornaadist ei ole katoliku ajast midagi järele jäänud. Mis Rootsi ajast kuni meie päevini hoidunud, võlgneb tänu sellele, et Tallinna piiramise ajal, 1710. aastal, Jüri kiriku ornaat Tallinna Oleviste kiriku käärkambrisse hoiule viidi, kust ta 1717. aastal lõplikult tagasi toodi. Rootsi ajast on pärit kullatud ja rubiinidega ilustatud hõbekarikas. Sel on Sausti mõisa omaniku Bernhard von Scharenbergi ja tema naise Elisabeth Dückeri vapid.

Karikas kannab aasta-arvu 1596. 1718. aastal kinkis maa-nõunik Otto Fabian Wrangel, kes elas siis Kurna mõisas, veinikannu, mis 16. aastasajast pärit ja mida varemini kiriku veinikannuna ei tarvitatud. Paljud teised hõbekannud ja -asjad on kas kaduma läinud, ümber tehtud, raha saamise otstarbel ära müüdnud või Tallinna muuseumile annetatud. Samuti on lugu ka paljude teiste kiriku ornaatidega. 1683. aastal oli kirikul 12 vesivärvi-maali. Need kujutasid osalt apostleid, osalt lugusid Kristusest. Need kõik on kaduma läinud. Kui õpetaja Schneider ametisse astus, siis ei olnud ainustki kirikuraamatut olemas. Tema ajast peale leiduvad juba nimetatud raamatud, millest mõned hiljemini kaduma on läinud.

Pastoraat.

Katoliku-aegse pastoraadi kohta puuduvad igasugused teated. Kroonika arvab aga, et see praegusel kohal asunud. Vahepeal olevat küll õpetajad Otsa talus ja Rae mõisas elanud. Kuid see olevat seletatav sellega, et Liivi sõja ajal pastoraat maha põletatud. Esimene dokumentaalne teade pastoraadi kohta on aastast 1626 pärit. Sel aastal kutsuti ametisse õpetaja Salemann, kusjuures talle lubati lagunened pastoraati remonteerida. Piiskopp Jhering konstateerib 1638. a., et pastoraat olevat nii väike, et seal visitaatorid aset ei leia. Samuti puudunud igasugused kõrvalehitused. On teada, et aastal 1646 oli pastoraat samas viletsas seisukorras. 1658. a. oli pastoraadis 4 tuba, katus lagunened, aknad katki. Puudus leerituba. Kõik teised ehitused olid vanad ja lagunened või ära põlenud. Aedu ei olnud olemaski. Nii oli kõik väga viletsas seisukorras, kui õpetaja Schneider ametisse astus. Viimane otsustanud ühes koguduseliikmetega katku ja vakantsi ajal hävinud ehitusi parandama hakata. Seda tehti eespoolkirjeldatud korras, mille järele mõisad ja talud ehituste ülesehitamise, parandamise ja korrashoidmise eneste keskel ära jaotasid. 1666.—1667. a. ehitati uus pastoraat, millele õpetaja Schneideri kingitud lipp lehvima pandi. Viimase esimeste aastate ametisoleku ajal hoolitseti pastoraadi ja teiste hoonete eest võrdlemisi rahuloldavalt. Schneideri viimseil aastail on olukord selle poolest nähtavasti suuresti muutunud. Hoonete katused olnud lagunened, aknad katki jne. See olnud tingitud sellest, et Schneideri ja kiriku-eestseisja ning Tallinna raehärrade vahel valitsenud halb vahekord. Kui õpetaja Schultz 1683. a. ametisse kutsutud, siis nõudnud kõik ehitused jälle remonti. Tema

ametisseõnnistamise päeval ei olnud isegi niipalju puid olemas, et toitu oleks võidud keeta. Schultz olevat mõnda omal kulul parandada lasknud. Õpetaja Kochi ajal langenud ehituste seisukord aeg-ajalt ikka rohkem. See olnud tingitud poliitilisest ja sotsiaalsest seisukorrast. Visitatsiooni järel paranes seisukord. Tarvilised parandused võeti ette ja nõukogu liikmed kinkisid pastoraadile uued aknad. Pastoraadi ja teiste hoonete kohendamist jätkati ka järgmisil aastail. Kulud kandsid mõisad ja kaeti osalt teistest sissetulekutest. 1713. a. on pastoraat elamiskõlvuline, teised hooned aga osalt kokku langenud, osalt ära veetud ja põletatud. Selle aastaga lõpevad kroonikas teated pastoraadi kohta.

Kirikumõisa maad ja talupojad.

Kirikumõisa maa hulka kuulusid; 1. kirikumõisa, 2. talukoht Köstrimäe, 3. Selli ja 4. Taaritamme heinamaa. Kirikumõisa piirid olid Taani ajal enam-vähem kindlad ainult Lehmja mõisaga ja 1695. aastast peale ka Rae mõisaga. Mõisat suurendati aasta-aastalt uudismaa juurdeharimisega. Millal Köstrimäe kirikumõisa külge liideti, selle kohta puuduvad andmed. Sellit nimetatakse esmakordselt 1695. a. See oli köstrikoht. Suureks tüli-õunaks on kogudusele ja Rae mõisa härradele Taaritamme heinamaa olnud. Viimased püüdsid nimetatud heinamaad Rae mõisa külge liita. Pea kõigil visitatsioonidel on Taaritamme heinamaa kuuluvuse küsimust harutatud. Ka kohututest ei ole mööda saadud. 1696. a. mõistab kohus Taaritamme heinamaa lõplikult kirikule. Rae mõisnik Rosen mõisteti edasikaebamise korral peale muu 41 taalrit trahvi maksuma. Vene ajal olevat protsess uuesti alanud. Praegu kuulub Taaritamme kogudusele.

1658. a. oli kirikumõisal kaks talupoega: 1. vana Erich, kes 40 aastat Köstrimäel oli elanud, ja 2. Karba. Mõlemate hooned väga lagunenud. 1683. aastal elas Köstrimäe Nigulas võrdlemisi hästi, Karba Jaan ehk Rein aga viletsalt. Viimane nurises, et kuna tal vähem maad on kui Köstrimäel, peab ta ometi sama tööd tegema mis viimane. Seda nõuti talt sellepärast, et ta oli kõigist maksudest vaba. 1693. a. ei maksnud kumbki enam õpetajale maksusid, tegid aga nädalas teatava arvu päevi. Õpetaja Koch seletab, et nad 1694. a. jõudumööda päevi on teinud, maksudest vabad olles. Varemini olevat nad igapäev ühe töölise kirikumõisa tööle saatnud. Hiljemini jagas õpetaja Koch Köstrimäe kaheks, pannes sinna kaks venda

talupidajateks. Samuti pani ta Ivastisse ühe talupoja elama; see suri 1710. a. katku kätte. Kroonika lausub, et Jüri kiriku talupojad olevat võrdlemisi nõrgalt kubjakeppi tunda saanud.

Maksud õpetajale.

Juba katoliku ajal olid talupojad kohustatud õpetajale makse maksma; mõisad olid sellest vabad. Vilets seisukord, millesse Eestimaal sõja ajal 1558.—1617. a. langes, oli põhjuseks, et mõisnikud otsustasid õpetajale ka mõisate pealt teatava määra vilja maksta. Kroonika järele olnud kaebus üldine, et nii talupojad kui ka mõisad oma viljamakse korratult tasunud. Piiskopp Jheringi katse, Eestimaal maksuasjanduses parandust ühevõrdsuse mõttes tuua, ei annud tagajärgi: rüütlimõisad olid selle vastu. Pikkade läbirääkimiste järel otsustati, et kõik peab „vana viisi“ jääma, s. t. iga kihelkond peab maksma nii, kuis see varemalt viisiks ja kombeks olnud. Esimesed üles tähendused kirikumaksudest Jüris leiduvad a. 1683. Seati sisse maksuderaamat andmetel, mida talupojad ja köster andsid. Mõisad tasusid maksusid peaasjalikult viljaga, puid tõid ainult Rae ja Nabala mõisa. Peale selle aitasid mõisad veel teatud osa heina teha; hiljemini hakkasid nad heinategemise asemel heinu andma. Mõned mõisad, nagu Aruvalla ja Aruküla mõisa, loobusid ka heinu andmast. Varemalt viisiks olnud seasinkide ja lihavõttepannkookide toomine mõisate poolt jäi 17. aastasajal ära. Ainult Rae ja Nabala mõisa tõid neid veel.

Mis puutub talupoegade maksudesse, siis oli iga adramaa talupoeg 1633. a. korralduse järele kohustatud õpetajale maksma 3 külimitu rukkeid ning otri ja maa-päeva otsuse järele 1645. a. 4 külimitu rukkeid ja otri, 1 külimitu kaeru ja 1 nuudi linu. Tegelikult olevat adramaa talupoeg 1 külimitu rukkeid ja otri vähem maksnud. Väiksemad talukohad maksnud vastavalt vähem. Õpetaja Schneider kirjutab: „Iga talupoeg peab neile ühe saadu heinu ja ühe sülla puid andma, kuid sellest tuleb vähe kokku. Sellepärast saadab õpetaja talvel oma mehed kihelkonda heinu koguma.“ 1672. a. Kurna mõisas ärapeetud konvendil palus õpetaja Schneider, et talupojad linnaviimise asemel puid temale tooksid, mille tasuks ta võlgnevad viljamaksud lubab maha kustutada. Talupojad olevat sellega nõus olnud. Vabad talupojad on õpetajale seasinke ja leiba maksudeks toonud. Rootsi ajal ei tehtud Jüris õpetajale päevi.

Hiljemini on 200 aasta jooksul viljamaks kahekordseks ja õlgedening linamaks 10-kordseks tõstetud. Mõisad õiendanud oma maksud, peale Sausti, korralikult ära, talupojad aga korratult ja halvasti. See kaebus olnud üldine kõigis kihelkondades Rootsi ajal. Mida vaesemaks maa reduktsiooni, nälja ja sõja järel jäänud, seda viletsamalt tulnud maksud kokku. Võlgnevad maksusummad viljas, linades, puudes jne. tõusnud vahetevahel väga suureks. Õpetaja Koch lubanud kord vanad võlad maha kustutada, kui kustutamispäevast korralikult hakatakse tasuma. Paljudelt taludelt, kus talupojad olid põgenenud või ümber paigutatud, ei saanud õpetaja mitte mingisuguseid makse. Puud vedanud talupojad õpetajale pühapäeviti kohale.

(Järgneb.)

J. Aunver.

Kirjandusline ülevaade.

Estländisch - deutscher Kalender 1925. H. Laakmanni trükk ja kirjastus.

Kalendrid kuuluvad tavalisest „ühapäeva-liblikate“ liiki; sellepärast ei maksa neist pikemalt kõnelda. Kuid eelnimetatud H. Laakmanni väljaantud kalender moodustab ometi erandi: see on oma ülesandeks määranud suhteid eestlaste ja sakslaste vahel kõvendada ja ühes sellega saksa üldsuse tähelepanu eestlaste peale juhtida. Küll langeb kalendris lõviosa saksa küsimuste harutamisele, aga nende kõrval puudutatakse Eestigi huviseid, ja sellesisulised artiklid sunnivad meid nendega tutvuma.

Seesuguste artiklite liigis puutub meile kõige pealt silma B. Goeringi „Urfinnen und Urindogermanen“. Seni on peaaegu kõik õpetlased väitnud, et soome sugu rahvad on idast Läänemere äärde rännanud. Peale muude on säärase väidetega esinenud Tartu endine professor A. M. Tallgren ja eespool-nimetatud kalendris praegune Tartu professor W. Wiget. Kümnekonna aasta eest avaldas Berliini professor Cossinna arvamist, et soome sugu olevat läänest praegustele asupaikadele rännanud. Hiljemini korras G. Cossinna 1921. a. pikemalt oma motteid teoses „Die Indogermanen“. B. Goering näikse prof. Cossinna õpilane olevat, vähemalt ei paku ta omalt poolt kuigi palju uudist, vaid ta allikaks jääb ikka Cossinna. Küsimusi, mis Cossinna selgitamata jätnud, ei valgusta ka B. Goering. Cossinna teeb vähem tegemist pärissoomlastega kui eelsoomlastega, keda ta laseb Skandinaaviast Soome rännata. Ei selgu küllalt artiklist, kuidas ja kust eestlased Eesti saanud. Sellevastu väidab ta, et Soome lõunaosasse raua-ajal Eestist germaani kultuurivool tunginud. Nagu tuttav, oletavad uue ajal õpetlased, et osa soomlasigi Eestist Soome rännanud.

Järgmine artikkel, professor dr. W. Wigeti oma, käsitab küsimust, missugused kokkupuutumised germaanlaste ja Läänemere soomlaste vahel olnud. Prof. Wiget konstateerib kõige pealt, et germaani rahvad ja soomlased, karjalased, vepslased, liivlased, eestlased ja vadjalased asunud üksteise kõrval. Vanema ajajärgu poo-

lest annavad selle läheda kokkupuutumise kohta tunnistust keel ja arheoloogia; Läänemere soomlaste keeled on germaanlaste keelest mõndagi laenanud. Samuti avaldavad saagad sugulust; soome sugu rahvad on neidki palju germaanlastelt omandanud.

Mõnikord on võhikud arvamist avaldanud, nagu oleksid soome sugu rahvastel sõnad puudunud neile enne tundmata mõistete jaoks. Alati ei ole mõiste puudunud, kui ka selle tähendamiseks võõrastelt rahvastelt sõna, nimi laenanud. Prof. W. Wiget lükkab seesuguse arvamise ümber, näidates, et kui eeslased „sängi“ rootsi keelest laenasid, neil sellepärast veel magamiskott ei puudunud. Nad nimetasid sängi teise nimega. Veel meie päevil tarvitatakse sängi asemel voodi, ase jne. Isegi eesti „ja“ sõna on prof. W. Wigeti järele gooti keelest omandatud, kus see „jah“ kuulub.

Kõige vanemad laensõnad on sagedasti mitmes Läänemere soome keeles. Nii esineb eesti „võõras“ veel soome, karjala, vepsa, vadja ja liivi keeles; see on saksa „vahr“, mis vanemas germaani keeles „veras“ kuulus.

Edasi seletab prof. W. Wiget, et materjalse kultuuri elemendid ei olnud soomepärased ja et soomlasi Eestist umbes 100 a. p. Kr. Soome kuni Porini välja rännanud. Nagu prof. Tallgren, väidab prof. Wigetki, et Eestimaa kultuurilised esemed tähistavad Visla delta poole, kust Idagermaani riigi kultuuri keskkoha tuleb otsida. Artikli kirjutaja arvab, et Eestis leidunud sel ajal germaani ülemat seisust. Ta ei või seesugust idagermaani kultuuri levimist Soomeni enesele teisiti ette kujutada kui oletades, et Eestis väikesed germaani asutused ja kaubakohad olnud ja ülepea niisugune kolonisatsioon rahulisel teel arenenud. Pärast Idagooti riigi kokkuvärisemist ei taganenud germaanlased eestlaste eest, vaid sulasid nendega palju enam ühte.

Minu poolt on alguse saanud kirjutus rändavaist puudest ja Karl XII. See kirjutus ilmub edaspidi täielikumal kujul „Eesti Kirjanduses“. Teine mu lühem kirjutus kirjeldab kallist aega, aega, mil Tartus lihanael I kopika maksis. Tark laduja ja veel targem korrektuurilugeja on mitu korda mu nimetähed ümber vahetanud.

O. Lutsu „Kevade“ leiab A. Behrsingi poolt kiitva arvustuse. Untlasi tõlgib arvustaja ühe huvitava episoodi „Kevadest“.

Professor M. Vasmer kirjutab lühidalt Leipzigi ülikooli „Ida-Euroopa instituudist“, kus peale muu ka Eesti olusid käsitletakse. Nii on seal dr. Paul Johanson Tallinnast valmistanud oma doktori-väitekirja „Agrar- und Siedlungsverhältnisse in Estland im Mittelalter“ ja dr. Vilhelm Luig Kundast väitekirja „Agrarverhältnisse und Agrarreform im heutigen Estland“.

Tartu ülikooli ungarlased dr. E. Virányi ja professor S. Csekey käsitlevad ungari ja turaani küsimusi, üldsust tutvustades neil aladel saavutatud tulemustega.

Mõndagi Eesti luuletust katsutakse saksa lugejatele suupäraseks teha. Tõlkijatena esinevad sellel alal peaaesjalikult C. Hunnius ja V. v. Maydell. Hunniuse poolt on eesti keelest saksa keelde tõlgitud Lõikaja laul, Arg kosilane, Tütre tänu, Laulu vägi (Kalevi-pojast), Kui mina alles noor veel olin ja Koidula Miks sa nutad, lilekene. V. v. Maydell on Gustav Suitsu kolm luuletust tõlkinud pealkirjade all „Heisses Flüstern“, „Schönheit der Seele“ ja „Verweile, o Stunde“.

Kalendris leidub veel mõni tähelepanemisvääriline kirjutus, aga et need Eesti oludest ja huvidest kaugemal seisavad, lähen neist vaikides mööda.

M. J. Eisen.

Dr. Hermann von Bruiningk: Der Werwolf in Livland.

Riia ajaloo ja vanaaja uurimise seltsi hiljuti ilmunud XXII köite kolmas vihk tutvustab lugejat ajaloolase dr. H. Bruiningki uurimusega libahundist Liivimaal. Libahundi-usk oli vanal Liivimaal üldine; rahvaluule tunneb palju libahundi-lugusid. Johan Bodini teos *De magorum daemonomagia*, mille Johann Fischart 1591 saksakeelses tõlkes välja andis, kirjutab libahuntidest: „Kesköö mais on kõige rohkem nõidu ja võlusid, sest et kuradil on kõige rohkem võimust põhja pool. Palju enam on nõidu Norras, Liivimaal ja muus põhjamais, kui muidu muus maailma osades.“ Melanchtoni väimees Kaspar Beucer toob teate, et Liivimaal ilmuvat jõuluajal libahunte tuhandete kaupa. Sest ajast peale on Liivimaa libahuntide kodumaana kuulsaks saanud.

Sellest kuulsusest tahaks dr. Bruiningk Liivimaa nüüd vabastada. Ta annab esmalt ajaloolise ülevaate libahundi-kirjanduse kohta. Vanemat kirjandust tunneb ta hästi, kuid uuemast on ta vähem orienteeritud. See asjalugu vist ongi põhjuseks, et ta Eestimaa libahundi-protsessidest peaaegu vaikides möödub, hoopis teisele tulemusele jõuab, kui seda sääraselt põhjalikult uurijalt võib oodata. Kuna keskajal libahundi-lugusid nii kujutati, nagu põhjeneksid nad reaalsel alusel, võib dr. Bruiningk sellekohased väited täie õigusega ümber liikata. Aga et rahvas sel ajal ja hiljemini on libahunti uskunud ja mitte ainult lihtrahvas, vaid isegi kohtud, see fakt jääb seisma. Dr. Bruiningk väidab, ta tundvat kõigest paar sellekohast lugu kohtupidamisest libahundi asjus vanal Liivimaal. Üks neist on 20.—21. juunini 1617 Kiviloo mõisas Harjumaal peetud libahundi-protsess, mis lõppes kuue naise tulesurma mõistmisega. Teist protsessi, millest dr. Bruiningk oma kirjatöös kõneleb, arutati Tartu õuekohtus 1692. a. Selles protsessis esineb kaebelusena keegi Läti taat Thies, kelle väited tunduvad nii kummalised, et kohus küsib, kas mees ei ole peast segane, mispeale tunnistajate poolt ometi vastatakse, et mees täie aruga ja rahvas teda „pooljumalaks“ peab. Thiesi selefustest kuuleme asju, mida Eestist ei kuulda: libahundid esinevad rahva heategijatena; nõiad viivad viljaõied ja vilja enese põrgusse, kuid libahundid jooksevad põrgusse ja toovad röövitud saagi sealt tagasi. Tartu õuekohus mõistab Läti taadi libahundiks käimise pärast süüdlaseks ja määrab talle ta kõrge vanaduse pärast 20 paari vitsu. Protsessi kirjelduses on eriti huvitavad libahundiks käija väited, mis ta kõik libahundina ära teinud.

Nende kahe, talle tuttava protsessi aktide varal teeb dr. Bruiningk otsuse, et libahundiks Liivimaal vanasti harva käidud, vähemalt sarnaseid kaebusi kohtutes koguni vähe harutatud. Seda väidet toetavat ta arvates see asjaolu, et visitatsioon- ja muus sarnaseis eeskirjus libahuntidest midagi ei räägita. Edasi kirjutab ta: Kohtuaktide vaikumine on võimalikult veel kõvem negatiivne tunnistus kõigi nende libahundi-loride tõsilikkusesse (lhk. 183). Võimalik, et Riias kohtuaktid puuduvad libahundi-protsesside kohta, aga mujal, näiteks Tartu keskarhiivis, leidub neid ometi. Ja peale selle ei või alati seda arvestada, et ei leidu sellekohaseid akte. Kui palju ei ole akte 2—3 aastasaja jooksul ära hävitatud! Igatahes tähendan mõne eestikeelsegi raamatu, mis libahundi-protsessidest kõnelevad. Näiteks J. Jungi „Kodumaal“ VI, lhk. 24—29, Viru-Nigula protsess, M. Kivialuse „Eestimaa 300 aasta eest“, lhk. 64—73. Ise olen mitmest libahundi-protsessist kirjutanud „Aos“ 1923, nr. 49 ja nr. 50, nagu sarnaseist lugudest ka keskarhiivi nõia-aktid

109 ja 136 teavad. Ka „Inland“ 1839, nr. 17 täiendab seda nimekirja. Est- und Livländische Brieflade I, 2, nr. 450, kõneleb koguni Paadremaa libakarust. Mõnda libahundi-protsessi leidub R. Winkleri kirjutuses „Ueber Hexenwahn und Hexenprozesse in Estland während der Schwedenherrschaft“. Aga saagu sellest. Kohtuaktid tunnevad igatahes mõnda lugu.

Dr. Bruiningk lubab edaspidi aktide uurimist jätkata ja oma tööd täiendada. Lootuse järele jõuab ta siis otsusele, et libahundi-küsimusega vanal Liivimaal rohkesti tegemist on tehtud.

M. J. Eisen.

Killud ja dokumendid.

Üliõpilase G. Seidliz'i kiri C. R. Jakobsonile.

Kõrgesti austatud härra Jakobson!

Aadressi käekirjast tundsin, et Teie see peate olnud olema, kes nii sõbralik oli ja mulle mineval reedel kolm eksemplari laane-pasknääri (*Garrulus infaustus* L., Unglückshäher) saatis. Poisi käest ei saanud ma seda enam küsida, sest et ma kodus ei olnud, kui ta siin käis. Ma eeldan sellepärast, et Teie see olete olnud, ja pööran Teie poole südamliku tänu ja palvega. Teie olete selle „Unglückshäher'iga“ minule lõpmata rõõmu valmistanud, sest see on esimene kord, et seda lindu Läänemere kubermangudes meil on tähele pandud (vähemalt niipalju kui see korjandustest ja kogudest selgub), ja need kolm eksemplari on sellepärast *unicum*'id. Eriti tähelepandav on asjalugu, et tema nii vara (septembris!) meie juures on ette tulnud, ja mina arvan sellepärast, et tema erandiliselt siin on haudunud. Et seda eeldust nüüd lähemalt kindlaks teha, palun ma Teid nii lahke olla ja minule üksikasjaliselt ja pikemalt teatada: millal just need kolm eksemplari maha lasti, kas neid enne ka on nähtud, kui palju veel teisi eksemplare seal oli, kas olid nad üksikult või hulgani koos, kas oli nende seltsis veel teist tõugu linde näha, kuidas nad endid üles pidasid, missuguste puude otsas ja missuguses metsas nad viibisid, kes nad maha laskis ja kas seesama või mõni teine kütt mäletab, et ta neid linde juba enne siin on näinud? Kui peaks selguma, et neid siin juba suvel on nähtud, siis võib loota, et nad ka lähemal aastal jälle seal pesitsevad, ja siis palun ma, et neid nüüd mitte enam taga ei kiusataks, sest oleks väga huvitav näha seda põhjamaa lindu siin akklimatiseeruvat. Kui ta aga alles nüüd rändlinnuna siia on ilmunud, siis palun ma südilt tema peale jahti pidada, et nii palju eksemplare kätte saada kui võimalik, ja nad siis tervelt, ilma et nahk maha võetaks, minu kätte saata. Peale seda luban omale Teie tähelepanu selle peale juhtida, et meie oma kogus mitte ainult ei tarvita linde, mis seal veel puuduvad, vaid ka neid, mis juba olemas, kui nad ka kõige harilikumad on; meie võtame nad tänuga vastu ja nad on kasulikud.

Tartus, 2. okt. 1861.

Kuna ma veel kord tänan ja peatset vastust palun, jään ma
alandlikult

G. Seidliz, stud. zool.

Tõlkija A. Jürgensteini tähendus: Teatavasti jutustab sellest, kuidas noor C. R. Jakobson seda haruldast lindu lasknud, tema biograaf Johanson-Pärna. Nüüd ilmus selle kohta C. R. Jakobsoni järelejäänud paberitest ülevalnimetatud kiri loodusteaduse-üliõpilase G. Seidliz'i (Meerilt) poolt, kellega Jakobson näib lähemalt tuttav olnud olevat ja kellele ta mahalastud kolme laane-pasknääri nahad on saatnud.

G. Seidliz'il näib tol ajal teadmata olevat, et laane-pasknäär (*Garulus*, *Cractes* ehk *Perisoreus infaustus*, Unglückshäher) kuulub õieti Liivimaal alaliselt elavate lindude sekka, vähemalt ütleb seda kuulus loodusuurija Brehm oma suures raamatus „Tierleben“ (Vögel, Band 4). See lind on aga kartlik ja elab suurtes soistes metsades, nii et teda harilik inimene palju näha ei saa. Jakobson leidis ta suurtest Avinurme metsadest. Oleks huvitav teada, kas seda vareslaste sugukonda kuuluvat lindu, keda rahvas ka soo-pasknäärriks on nimetanud, Eestis veel praegu kuskilt leidub.

Rahvaluule korjamine 1924.

Rahvaluule korjamine edenes möödunud aastal väikesel viisil. Nagu eelmistel aastatel, saatsin mullugi Eesti Kirjanduse Seltsi lipu all stipendiaate välja, kes enam või vähem saaki kaasa töid. Korjati peaaesjalikult Hiiu- ja Setumaal. Hiiumaal korjasid stud. A. Kõrv ja A. Lät'i Pühalepa ja Reigi kihelkonnas, Setumaal aga stud. H. Jänes ja K. Siilivask. Setumaa rahvaluule allikaid arvesse võttes oleksid sealsed korjandused võinud suuremad olla. Virumaalt tõi stud. O. Liiv Iisakust ja Lüganusest rahvaluule-aineid. Üks väljasaadetud korjaja oli heaks arvanud oma naelaga mitte kaubelda.

Tänavu on kavatsus jällegi välja saata noormehi korjama, muu seas Setumaale, kust saaki kõige rohkem saada. Lootus on setu oma noorsugu selleks kasutada.

Stipendiaatide kõrval on asjaharrastajad korjamist jätkanud, mulle oma üleskirjutusi saates. Tänuaga nimetan siin A. Tiitsmaa'd, kes Karuselt, Märjamaalt ja mujalt mulle mitu korda aineid toonud. Edasi on korjanud M. Liedenberg Veliselt, Elfriide Randfeldt Martnast, H. Mihkelson Reigist, Marta Saxon Mihklist, I. Oidermann Torist 2 korda, M. Tohy Laiksaarest, Eliise Masso Pootsist, H. Peterson Holstrest, Marie Sander Kolga-Jaanist, E. Päss Helmeist mitu korda, niisama H. Tõevälja, K. Ruut ja B. Sööt Helmeist, I. Schlossmann Kursist, J. Sander Vastseliinast, J. Gutves Rõugest, A. Krüner Antslast, Eerika Torm Kanepist, H. Klein Järva-Madisel, Juula Teder ja A. Kuurfeldt Väätsalt, peale selle pr. A. Kirsipuu, Hella Nigols ja P. Berg Tallinnast, I. Välbe Narvast, E. Unter mitu korda, A. Rumma ja pr. E. Vihvelin Tartust.

Virumaalt, Harjumaalt, Saaremaalt ja Setumaalt puuduvad saadetised.

Minu rahvaluule-kogu on enam kui 56000 lehekülge suureks kasvanud; aastate jooksul saadud 26 stipendiaadi korjandused ei ole sua juurde arvatud.

Kui ka enam täiesti uusi aineid ei leidu, leidub ikka veel küllalt rahvajuttude, laulude, vanasõnade, mõistatuste, vanausu, unenägede teiseid üleskirjutamiseks, niisama looduse mälestusmärke ja muid aineid kirjapanemiseks.

Aratagu need read palju käsi Eesti muistsete mälestuste päästmiseks!

M. J. Eisen.

Tartus, jaanuaris 1925.

Ajakiri

„Tulev Eesti“

Eesti Karskusliidu ja Eesti eugeenika-
seltsi „Tõutervise“ ühine häälekandja.
Ilmub kord kuus.

Eelmainitud ajakiri ilmub 1925. a. jaanuarist
peale sisuliselt mitmekesisemalt, kuna tõu-
tervishoidu puutuv osa juurde tuleb; rohkem
rõhku pannakse lühemate teadete, väljavõtete
jne. peale. Kõik, kes huvitatud eesti rahva
tõulisest tublidusest, rahva- arvu tõusmise
küsimusest kui ka rahva kehalisest tervi-
sest, peaksid ajakirja tellima.

Nõudke proovinumbreid!

Tellimishind:

aastas 300 mk., pooles aastas 150 mk.,
üksik number 25 mk.

Kuulutuste hind:

1 lhk. 1000 mk., $\frac{1}{2}$ lhk. 500 mk.
 $\frac{1}{4}$ lhk. 250 mk.

Address:

Tartus, Jakobi t. 8, telef. 404, postk. 86.

Austusega

„Tulev Eesti“ toimetus.

1925. a. alul ilmub trükkist

Eesti õigekeelsuse sõnaraamat.

(„Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamatu“ II täiendatud ja parandatud trükk). I köide: A—M. Eesti Kirjanduse Seltsi väljaanne.

E. K. S. kirjastus. Umbes XXIV + 550 lhk. Hind 400 mk.

„Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat“ antakse välja ka h e s köites, et võimaldada juba nüüd tema osalist tarvitamist neile, kes seda soovivad, sest kogu raamatu ilmutamine nõuaks veel pikemat aega ja teose I trükk, „Eesti keele õigekirjutuse-sõnaraamat“, on ammu juba müügil otsas. Samadel põhjustel on juba 1924. a. algkündest saadik avatud „Eesti õigekeelsuse-sõnaraamatu“ ettetellimise poognakaupa. Nimelt igale ettetellijale, kes saadab Eesti Kirjanduse Seltsile kas otseteed või tellimiste vastuvõtja raamatukaupluse kaudu raamatu ligikaudse hinna (arvates 10 mk. igä 16-leheküljelise trükipoogna eest), saadetakse postiga koju kätte kõik raamatu või raamatuosa ilmunud ja ilmuvad poognad, viimased paarikaupa, kohe peale nende äratrükkimist. Kuna kogu teose suurus on kaalutluse järgi umbes 70 trükipoognat (kumbki köide umbes 35 poognat), siis tuleb seniseil tellijail, kes maksid tellimisraha ette 40 trükipoogna eest (400 mk.), veel Seltsile juurde maksa 300 mk., kui nad soovivad, et neile poognate kojusaatmine jätkuks. Neil, kes ostavad teose I osa köidetult ja soovivad tellida ilmuma hakkavat II osa, tuleb siis vastavalt raha ette saata 35 trükipoogna eest, s. o. 350 mk. Kui aga raamatut peaks ilmuma enam kui 70 poognat (1120 lehekülge), tuleb ettetellijal lisapoogna eest pärastpoole juurde maksa 10 mk. Saatekulud võtab E. K. Selts oma kanda.

Seltsi liikmemaksu suurus: 1918. ja 1919. aastal à 5 mk., 1920. aastal — 25 mk., 1921. ja 1922. aastal à 50 mk., 1923 ja 1924. aastal — 100 marka. Eluaegne (ühekordne) liikmemaks 2000 marka.

Kuukirja Eesti Kirjanduse

1925. a. tellimishind 300 marka.

Tellimisaadress: Eesti Kirjanduse Selts Tartus.

Riia tän. 34.

:-:

Kõnetraat nr. 601.